

Ritueel begeleider van het Jaar 2013: Anja Broess – van de Kamp

Afscheid zonder spijt

Door: Léonie de Boer (www.leonieschrijft.nl)

‘Zullen we het ingelijste borduurwerk van je moeder mee nemen naar het crematorium? Dan zetten we het naast haar, tegen de kist aan.’. Anja Broess – van de Kamp (62) is ritueelbegeleider. Bij binnenkomst in het nieuwbouwappartement van Jacques(69) en Els Mulders (68) viel haar oog meteen op het ingelijst bloemenalfabet. Eén bij één meter groot, zachte pasteltinten, compleet geborduurd. Dochter Jacqueline (38): ‘Nee alsjeblief niet! Ik zie mij al slepen met dat ding. Doe maar gewoon!’ De uitvaartbegeleider van DELA had Jacques het kaartje van Broess gegeven. Misschien dat zij hem en zijn dochter Jacqueline kon begeleiden bij het vormgeven van het afscheid? ‘De kanker gaat u overwinnen’ waren de letterlijke woorden van de arts tegen Els Mulders toen de ziekte bij haar werd geconstateerd. Uiteindelijk werden het elf maanden. Het definitieve afscheid kwam toch onverwacht.

Sinds 2006 is Anja Broess ritueelbegeleider. Vanuit haar bedrijf Solacium, Latijn voor ‘troost’, begeleidt zij nabestaanden bij het nemen van afscheid door samen vorm en betekenis te geven aan de uitvaart. Vol aandacht stapt zij hun leven in direct na het overlijden van een geliefde. Pittig geknipt kort grijs haar, donkere warme ogen. Al pratend weet ze de nadruk op de juiste woorden te leggen. Hier spreekt haar ervaring met betrokken vertellen. Haar handen converseren mee, net als haar lach. Naar eigen zeggen een nuchtere en aardse vrouw. Broess: ‘Het woord ‘ritueelbegeleider’ roept bij veel mensen iets zweverigs op. Terwijl wat ik doe juist concreet is. Afscheid nemen is een rituele handeling. Je moet iets met elkaar doen om te beseffen dat het echt voorbij is. Goed afscheid nemen heb je nodig om verder te kunnen. Ik draai het woord vaak letterlijk om: ik begeleid het afscheidsritueel. Ik ben er voor de inhoud. Dat is iets anders dan wat een uitvaartondernemer doet. Die is er voor de praktisch kant.’

Bij het definitieve afscheid gebruikt Broess regelmatig spullen van de overledene. Laatst nam ze een bijzettafeltje mee de aula in. Broess: ‘De man was oud toen hij overleed. Vrienden en familie kenden hem de laatste jaren niet anders dan zittend in zijn licht doorgezakte leunstoel. Naast hem zijn tafeltje met puzzelwoordenboek, pen, televisiegids, pijp, asbak en een gevuld glaasje. Bij zijn uitvaart stond het tafeltje naast zijn kist. Plus de hele

bedoening die hij altijd binnen handbereik hield. Alleen zijn stoel ontbrak, die was net te groot om mee te nemen.' Het zijn dingen die iemand karakteriseren. Soms benut Broess persoonlijke spullen om een sfeer wat langer vast te houden. 'Pas begeleidde ik een vrouw van wie de man was overleden. Hun drie jonge kinderen hadden papa alleen ziek gekend. Alle kaarsjes, kaarten en kleine herinnerdingen die om hem heen stonden toen hij thuis lag opgebaard, verhuisden we mee. Bij zijn uitvaart in het wijkcentrum heb ik alles precies zo rondom zijn gesloten kist neergezet. Gewoon, om het gevoel nog even door te laten gaan.'

Mensen hebben altijd rituelen gebruikt bij het markeren van hoogtepunten in het leven als geboorte, overlijden en huwelijk. Eeuwenlang regelde de kerk het afscheid als iemand dood ging. Van de wieg tot het graf zorgde zij voor haar gelovigen en dus ook voor de uitvaart. De kerk bepaalde de inhoud van het afscheidsritueel en de pastor of dominee organiseerde het volgens voorgeschreven regels. Maar voor het persoonlijke is beperkt ruimte. In de ogen van de kerk is iedere overledene gelijk. De laatste zestig jaar ontkerkelijkt Nederland in rap tempo. Volgens cijfers van het CBS is in 2020 72% van de Nederlanders niet meer verbonden met een religie. Mensen willen zelf bepalen hoe zij hun leven inrichten. Maar ook, hoe zij afscheid nemen van het leven. 'Persoonlijk en betrokken' zijn veel gehoorde woorden de laatste jaren. Maar hoe zorg je dat een afscheid meer is dan het voorlezen van een levensverhaal en het beluisteren van een paar muziekstukken?

'Het was carnaval, 1967. In alle café's in Den Bosch kwam het nummer wel paar keer op een avond voorbij: green, green grass of home, echt zo'n sleepnummer.' Jacques begint binnensmonds te neuriën. 'Hun nummer' zegt Jacqueline. 'M'n moeder heeft het grijs gedraaid, al weet mijn vader volgens mij nog steeds niet waar het over gaat, toch pap?!' Broess luistert naar hun verhalen over Els; haar jeugd en hun leven als gezin. De verhalen van vader en dochter springen van de hak op de tak. Broess schrijft zo nu en dan een steekwoord op, maar laat ze vooral in hun verhaal. 'Dat liedje van Tom Jones bracht jullie dus bij elkaar?'. Jacques rommelt ondertussen wat tussen de cd hoesjes. Dan klinkt de stem van Tom Jones. 'Hum, hmmm, lips as cherries' zingt Jacques zachtjes mee als hij weer richting de eettafel loopt. 'Als ik het goed heb begrepen zingt hij nu over lippen als kersen.' Anja lacht.

Wanneer ze bij een familie komt neemt Broess alle tijd. Wie was de overledene? Hoe willen de nabestaanden hem of haar herdenken? 'Als ritueelbegeleider wil ik verdieping geven aan het afscheid'. Broess ziet duidelijk verschil tussen dit werk en dat van een uitvaartondernemer. 'Die

laatste helpt mensen de dagen door met alle zaken die geregeld moeten worden en heeft geen tijd om uitgebreid te luisteren. Op de dag zelf is de uitvaartondernemer vaak druk met alle logistieke zaken. Ik richt mij volledig op de invulling van het afscheid.’ Als 17-jarige kwam Broess als wijkverpleegkundige al bij terminaal zieke mensen thuis. Het gaf haar voldoening te zorgen voor een patiënt en z’n naasten in de periode vlak voor het overlijden. Maar als een patiënt overleed, hield het op. Ook het contact met de familie stopte. Ze wilde graag troost bieden maar wist niet hoe. Tien jaar geleden overleed haar man Jan na een kort ziekbed van vier maanden. In dezelfde tijd overleden ook haar moeder, vriendin en zwager. En op de dag dat ze de as van Jan lieten uitwaaien over zee, overleed ook plotseling haar jongere zusje. ‘Ik kon mijn verdriet bijna niet meer dragen. Voor mijn gevoel heb ik twee jaar lang gehuild. Ondertussen probeerde ik vol te houden voor mijn kinderen en kleinkinderen en ging ik door met werken.’ De interesse van Broess in het bijstaan van mensen rondom een overlijden nam door haar eigen verliezen alleen maar toe. ‘Dorien de Nijs, de uitvaartbegeleider die de uitvaart van Jan had gedaan, heeft mij op het spoor van ritueel begeleiden gezet. Ze zei: ‘dat is echt iets voor jou!’ Ik ging naar de open dag van de opleiding en ik voelde meteen: dit is mijn weg.’

‘Ik wilde achteraf geen spijt hebben’. Simone van den Bos (44) vroeg Broess om hulp bij het afscheid van Ron, haar man. Simone draait met haar ring rondjes om haar vinger. Op haar lippen een verlegen lach. Het verdriet om Ron is zichtbaar aanwezig. Carnavalsmaandag overleed hij na bijna twintig jaar samen te zijn geweest. Liefkozend noemde hij Simone ‘mijn smurfin’. Simone: ‘Ron was ziek, kanker. Ik wist dat hij dood ging. Vlak voor zijn dood heeft hij Anja nog ontmoet, dat was voldoende.’ De bouwstenen voor zijn uitvaart had ik in mijn hoofd. Ron hield van zeilen en had zijn hele leven ‘iets’ met water. Maar hoe moest ik gaan bouwen? Ik had geen idee. Anja kwam en sloot als vanzelf aan op de situatie. Zij vertaalde wat ik dacht en voelde, verbond de bouwstenen met elkaar. Zonder haar verbindende woorden zou het afscheid los zand zijn geweest, inwisselbaar. Tijdens de uitvaart leunden smurf en smurfin tegen Ron’s kist. Dezelfde smurfen die ook op ons trouwen, bijna twaalf en een half jaar geleden, aanwezig waren. Anja’s idee. Ik weet zeker dat ik na een jaar op een nacht wakker zou zijn geschrokken en zou hebben gedacht: die smurfen! Maar net na zijn overlijden was er zoveel verdriet. Ik was niet in staat de cirkel rond te maken. Ooit misschien, maar nu deed Anja dit.’

Broess volgde de opleiding ‘Ritueel begeleiden bij afscheid’ bij Het Moment. Deze post-hbo opleiding leidt sinds 2003 ritueelbegeleiders op. Wat begon

als droom van de oprichters Ton Overtoom en Hermien Embsen, is na ruim tien jaar werkelijkheid geworden. Volgens Overtoom groeit het aantal mensen dat zich professioneel bezig houdt met het begeleiden bij afscheid nog steeds. Op dit moment zijn er volgens hem 225 professioneel opgeleide ritueel begeleiders. Daarnaast zijn er een kleine 200 niet door Het Moment opgeleide ritueel begeleiders actief in Nederland. De beroepsgroep is zichtbaar in Nederland. In 2012 stak de opleiding de grens over naar België. Het streven van Overtoom en Embsen: de ritueelbegeleider tot een internationaal fenomeen ontwikkelen. De opleiding is ingesprongen op de behoefte aan andere begeleiding die is ontstaan door de toenemende secularisatie. Overtoom: 'Een afscheid is een rituele handeling. Die vraagt om een symbool waarmee het ritueel voltrokken kan worden. Net als bij een huwelijk of een diploma uitreiking. Want wat betekent dat zonder ringen of diploma?'

Ook Broess maakt in haar werk gebruik van symbolen. Een persoonlijk symbool staat voor de relatie die de nabestaanden hebben met de overledene. Vaak loopt het als rode draad door het hele afscheid heen. Broess: 'Mijn eerste uitvaart was van een weduwnaar. Hij had drie volwassen zonen. Al pratend met hen bleek hij een heel aimabele man te zijn geweest. Alles gaf hij weg. Als een van zijn schoondochters had opgemerkt dat ze iets mooi vond, had ze het bij wijze van spreken al in handen gedrukt gekregen. Ook in zijn werk als directeur van een daklozenopvang gaf hij veel van zichzelf. 'Geven' was duidelijk zijn thema. Toen een van de kinderen vertelde dat hij altijd Afrikaantjes had gekweekt, kreeg ik een idee. De Afrikaanzaadjes waar zijn schuur mee stond vol gepropt, ging in kleine plastic zakjes. Zijn kleinkinderen tekenden de gebruiksaanwijzing. Bij de uitvaart kregen alle aanwezigen een zakje mee naar huis. Zo gaven de kinderen iets van hun vader weg. En gaf de man het leven, symbolisch, via zijn Afrikaantjeszaad weer door.'

Als water kabbelen de pianoklanken van de filmmuziek Intouchables door de ronde aula van het crematorium. Het houten plafond lijkt als een ufo neer te dalen op de aanwezigen. De muziek sterft weg. Anja stapt naar voren. Zichtbaar voor alle aanwezigen legt zij twee orchideeën op de kist van Els. Het borduurwerk is thuis gebleven. 'Dag Els, hoe gaat het met je? Goed, altijd goed' met deze woorden verwelkomt Broess de aanwezigen. Ze vertelt over Els: wie zij was en wat zij betekent voor haar naasten. Niet groots en meeslepend, maar genietend van de kleine dingen; fietsen met Jacques, winkelen met Jacqueline. Broess' stem klinkt helder en betrokken. 'Els is opgegroeid met het Katholieke geloof. Haar geloof was ver weggezaakt maar

toch ging ze graag een kaarsje branden in de Sint Jan. Een oude gewoonte, om even steun en een beetje licht te vragen. Nu willen we Els graag midden in het licht plaatsen. Ook voor onszelf willen we een beetje licht maken, om dicht bij elkaar te zijn' Zwijgend steken Jacques en Jacqueline de zeven kaarsen bij Els aan. Tijdens het kennismakingsgesprek waren ze huiverig om iets te doen. Jacqueline: 'Ik wil niet bezig zijn met een draaiboek. Ik wil in alle rust afscheid kunnen nemen van mijn moeder.' Anja begeleidde hen en samen vonden ze hun manier om betrokken te zijn. Terwijl ze bezig zijn klinkt Anja's stem: 'zeven kaarsen, zeven woorden: geluk, liefde, zorgzaamheid, trouw, nuchter, lieve vrouw, fantastische moeder. Het licht brandt, we zijn verbonden door het licht.'

'Wat gezegd en gedaan wordt tijdens de afscheidsviering moet ik plaatsen voor de aanwezigen.' Broess blijft de kern van ritueel begeleiden benadrukken: duiden en verbinden. 'Zonder dat wordt het een afscheid waarvan mensen na afloop denken: 'mooie muziek, maar waar ging het over?' Ooit hield Broess tijdens een uitvaart een stilte die minutenlang duurde. 'Als ik die stilte niet had toegelicht, was het onbegrijpelijk geweest. Maar ik vertelde dat Mark, overleden aan de progressieve spierziekte ALS, het laatste half jaar van zijn leven niet meer kon praten.' Broess begeleidde de aanwezigen met haar woorden. De stilte vertelde zijn laatste levensmaanden. Het minutenlang zwijgen dat volgde liet de aanwezigen alleen met hun gedachten. De onmogelijkheid deze uit te spreken, maakte de onmacht waar Mark mee moest leven, voelbaar. 'Dat kleine moment stonden alle aanwezigen even in zijn laatste schoenen.'

Jaarlijks begeleidt ze inmiddels bijna zestig uitvaarten. Soms spreekt ze met de man of vrouw die komt te overlijden. 'De mate van betrokkenheid verschilt per persoon. De meesten vinden 't voldoende mij gezien te hebben. Een enkeling wil over het graf regeren. Ik sprak eens een vrouw van wie ik de uitvaart zou verzorgen. Die zei: dit wordt mijn laatste project.' Broess zucht. 'Dat is 'm niet geworden.' Ze vertelt over een 18 jarige jongen die wist dat hij gauw dood zou gaan. 'Ik was bij hen thuis en zijn vader wilde mij een vrouwelijk personage van een computerspel laten zien. De jongen lag op de bank en riep naar zijn vader: 'ik wil niet dat je iets daarmee doet!' Toen ben ik bij hem gaan zitten. We hebben fijn gesproken. Ik maakte hem bewust van het feit dat zijn ouders straks zonder hem verder moesten leven. Toen begreep hij de betekenis van het figuurtje voor zijn vader. Het computerspel stond symbool voor hem.'

Is een afscheid maken altijd pais en vree? Broess: 'Niet altijd wordt er met veel warmte gesproken over de overledene. Vorig jaar kwam ik bij een familie waar de moeder was overleden. De kinderen hadden geen gemakkelijk contact met hun moeder gehad. Hun vader was jaren terug al overleden. Over de vriend van de vrouw konden ze ook geen goed woord zeggen. Hun moeder kwam nooit ergens en was niet echt geïnteresseerd in het wel en wee van de kleinkinderen. Kortom, het leven met haar was niet makkelijk geweest. Ik heb geprobeerd de vrouw een gezicht te geven met dingen die haar kinderen eigenlijk niet van haar wisten: Waarom woog zij zo extreem veel? Waarom had zij deze vriend? Waarom had zij zo weinig aandacht voor haar kleinkinderen? Toen ik mijn verhaal voorlas aan de kinderen gebeurde er iets. Ze zeiden: 'Anja, je hebt ons een groot cadeau gegeven door dit zo uit te werken. Jouw verhaal maakt onze moeder tot een compleet mens' Door alles wat hun moeder jarenlang had gedaan en uitgestraald waren ze niet in staat geweest de vrouw achter hun gevormde beeld te zien.'

Een week na de uitvaart heeft Broess een nagesprek bij de familie Mulders. Jacques en Jacqueline: 'We hadden er niet aan moeten denken dat er alleen maar een gedichtje en een muzikje zou zijn geweest! Het was goed; persoonlijk, warm en betrokken.' Broess: 'Ik kreeg een prachtige bos bloemen. Jacqueline was net halve dag gaan werken en had het er moeilijk mee. Jacques vond het lastig om alleen dingen te doen, maar hij deed het wel. Ik heb hen geadviseerd geen adviezen aan te nemen en hun eigen tijd te kiezen. Leuk hè, zeg ik heel vaak.' En ze knipoogt.

Anja Broess – van de Kamp (62) is ritueelbegeleider. Vanuit haar bedrijf Solacium (Latijn voor Troost) in Vught begeleidt zij nabestaanden door samen vorm en betekenis te geven aan de uitvaart. Begin maart werd zij door de Landelijke Vereniging van Ritueelbegeleiders uitgeroepen tot Ritueelbegeleider van het Jaar 2013. (www.solacium.nl) (www.lbvr.nl)